

Романюк Оксана

ЕТНОПОЛІТИКА В ПРОБЛЕМНОМУ КОЛІ ЕТНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ІСТОРІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Етнічно строкате життя в поліетнічних країнах, особливо колишнього комуністичного табору, періодично піддається апробації реформами, соціумо- і державотворчими процесами, а останнім часом війною, революціями і масштабними акціями протестів. Додавши природно-технократичні зміни, прогрес-регрес життєдіяльності окремих сфер і галузей народного життя, отримуємо необхідність перманентного вдосконалення врегулювання міжетнічних відносин відповідними областями державної політики. Латентні процеси пробудження етносів увінчують бажання “люстрації своєї національної мови” (М. Бердяєв – споріднені та близькі між собою народи менше схильні розуміти одне одного та швидше відштовхуються, ніж далекі або чужі народи; споріднена мова часто сприймається як зіпсована рідна)¹, вимоги розвитку власної національної культурної автономії, намагання здійснити етнічне економічне самовизначення (“історично зумовлені соціально-економічні і культурні відмінності надихають один етнос на емоційне сприйняття іншого як такого, що намагається створити власний матеріальний добробут за рахунок матеріальних ресурсів основного державного етносу”²), боротьбу за національну політичну автономію (“бажання ліквідувати історичні, соціально-політичні несправедливості”³), проголошення національного суверенітету. Ознайомлення з досвідом інших країн з поліетнічним складом населення дає можливість враховувати різні аспекти феномена етнічного відродження: етнорасовий (США), релігійний (Великобританія), мовний (Канада) та інші⁴.

У процесі державної трансформації в сучасній Україні проблеми міжетнічних відносин набувають дедалі більшого значення. Консолідація етносів в недалекому минулому СРСР штучно підтримувалася політичним курсом; ієрархією тих етнічних спільнот, які були визнані гідними певних привілеїв; політичного “вирівнювання рівнів” (розвиток промисловості по всій території, розвинутої виробничої і соціальної інфраструктури, рівень заробітної платні); дозоване відтворення місцевих еліт⁵.

Здобуття Україною незалежності безпосередньо позначилося на етнічних процесах, етнічних орієнтаціях населення. На поляризацію поглядів та загострення етнічної ситуації впливають такі чинники: історичні умови розвитку окремих регіонів, демографічний склад населення, зовнішня орієнтація економіки, ступінь господарської інтегрованості прикордонних областей з сусідніми державами, специфіка менталітету та культури, коливання зовнішньополітичного курсу, баланс сил на внутрішньополітичній арені, невизначеність офіційної державної етнополітики.

Завдання статті – спробувати неупереджено у кількох теоретичних аспектах виявити політолого-етнологічні взаємозалежності, на яких базуються етнічна сфера суспільного життя (термін Л.М.Гумільова, далі: етносфера) і область державної етнічної політики (термін І.Ф.Кураса, далі: ОДЕП) в суспільстві; простежити еволюцію розвитку етнічної ситуації, підлеглих змінам процесів та етнополітичної орієнтації.

Етнополітика як новий напрям у суспільствознавстві зосередилася на дослідженнях ключових питань етнополітичної сфери суспільного життя: взаємовідносини між державами та етнічними групами, які проживають на їх територіях; взаємовідносини між різними етнічними групами всередині поліетнічних держав, а також у міждержавних відносинах; причини виникнення конфліктних ситуацій у багатонаціональних країнах та визначення шляхів їх подолання. Етнополітика є одним з предметів етнополітології, основний зміст якої – дослідження

політики держави, політично-громадських організацій тощо в галузі міжетнічних відносин⁶. Допоможе дослідженню специфічний кут зору науки політичної етнології, яка вивчає роль і місце у політичному житті народу як етноісторичної спільноти.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства важливими є доробки таких політолого-етнологічних фахівців, як В.Б.Євтух, І.Ф.Курас, І.М.Варзар, Л.Є.Шкляр, О.В.Картунов, Ю.І.Римаренко та інших. Саме на їх долю припала величезна праця – довести до відома правлячого політикуму низку новаторських етносоціальних, етнополітичних, етнокультурних ідей і орієнтацій. З 1993 року їх погляди почали оприлюднюватись у формі наукових статей, монографій та довідково-енциклопедичних видань. Резонансно політики почали приймати неординарні етнополітико-правові документи непересічних змісту і цінності.

Періодизація, яка охоплює етнополітичні та етнокультурні відносини, що запропонував М.Шульга, виокремлює 4 етапи: ігнорування законами України наявності етносфери до 1989 року; з прийняття Закону про мови УРСР 1989 року до 1 грудня 1991 року (саме в цей період приймалися правові документи, які декларували національним меншинам максимум прав); прийняття Законів “Про національні меншини в Україні”, “Про освіту” та інші, що стосуються національних меншин; з прийняття Конституції України і триває дотепер⁷.

Завдяки теоретичним ідеям та політичним рішенням державну етнополітику України окреслили такі політико-правові документи: загальнополітична “Декларація про державний суверенітет України” (16 липня 1990 р.), етнодержавознавча “Декларація прав національностей України” (1 листопада 1991 р.), “Декларація про забезпечення прав національних меншин між УРСР та Угорською республікою” (31 травня 1991 р.), Указ президента України про національну програму “Закордонне українство” (24 вересня 1991 р.), парламентський Закон “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.), Указ Президента України “Про національну доктрину розвитку освіти з

подальшим утвердженням її національного характеру” (17 квітня 1992 р.), Постанова Кабінету Міністрів України “Про спеціалізовані редакції для випуску літератури мовами національних меншин України” (15 серпня 1992 р.), громадсько-політична “Декларація про національну єдність, захист прав та інтересів німців Криму” (9 листопада 1996 р.). Ці декларації, закони, укази та постанови створили молодій незалежній Україні зовнішній імідж етноліберальної країни та кратологічно вивели внутрішні програми подальшого поглиблення процесів розвитку етносів на новий рівень. Теоретичний потенціал цих документів в історії вітчизняної політичної думки склався у цілісну та неповторну епоху.

До позитиву тих років в області державної етнополітики слід віднести і розглядання та намагання вирішити питання кримських татар: створення комісії у Верховній Раді Автономної республіки Крим з питань поновлення прав реабілітованих (16 вересня 1998 р.), постанова Кабінету Міністрів України “Про вирішення питань облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей” (27 жовтня 1999 р.), затверджувалися заходи щодо розвитку культур національних меншин України та проводились акції підтримки рідної мови.

Фактологічно етнополітика України 90-х років характеризується концептуальним осмисленням проблем розбудови її етнічного життя, підвищенням ролі національного фактора в громадсько-політичному житті, зростанням національної самосвідомості етнічних груп та їх самоорганізації, політизацією етнічних груп, стабільністю/нестабільністю міжетнічних відносин, посиленням міграційних потоків. Головним зауваженням залишається ситуативність уваги прагматичних політиків до етнічної сфери, яку дедалі частіше використовують не для вирішення нагальних питань, а як засіб популяризації певних політичних сил чи окремих діячів.

Зрештою, великим досягненням стало виділення окремої ОДЕП та вироблення багатоступеневої ієрархії політичного управління нею (з 1991 р.): однопрофільний урядовий комітет

(... у справах національностей) – трипрофільне міністерство (... у справах національностей, релігії та міграції) – двопрофільний державний комітет (... у справах національностей і міграції) – однопрофільний департамент (... у справах національностей) у складі двогалузевого міністерства.

З початку нового століття ентузіазм щодо етнополітичних вдосконалень в Україні дещо зменшився. Цього можна було б уникнути лише одним, апробованим у політичній історії цивілізованих країн, способом, – теоретично засадованою, концептуально досконалою, правом легітимованою та інституційно забезпеченою державною політикою.

Спостерігається інтеграція України до ЄС; укази Президента України “Про національну доктрину розвитку освіти” (17 квітня 2002 р.) – якісна освіта з подальшим утвердженням її національного характеру, постанова Верховної Ради України “Про державну підтримку газет, що видаються мовами національних меншин” (6 лютого 2003 р.), указ Президента України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” (15 травня 2003 р.), а саме: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської – заходи спрямовані на українську мову не загрожують розвитку та збереженню інших мов; постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки” (2 жовтня 2003 р.), до якої вже на початку наступного року було внесено зміни (26 травня 2004), а за кілька місяців ще одна постанова Кабінету Міністрів, яка прокламує всебічний розвиток і функціонування української мови (26.07.04), постанови 2005–2006 років висвітлюють зацікавленість коштами, виділеними на розвиток української культури та мови, та співпрацею з закордонними українцями.

Про мовне питання було стільки написано, в Україні в тому числі, що можна зібрати досить велику тематичну бібліотеку. Чому ж антоганізм етносів власне з мовного питання залишається актуальним? Мова – архетип етносу і саме в поліетнічних

країнах залишаються інваріантними теорії, ідеї, політичні дії та, нарешті, навіть тенденції щодо мовного питання.

За підсумками перепису населення (грудень 2001 р.) в Україні проживають 136 народів-етносів світу, з яких, поряд з українцями, 8–10 – автохтони (активно досліджував лінгвіст і археолог М.Марр 1864–1934) тобто за етногенезом є аборигенами і на нинішньому геотерені країни вони мали колись свої політико-державні утворення. Як титульний народ українці дали країні державну мову, як толерантний народ – на сьогодні він не може її захистити. Апологетика білінгвізму в українському політикумі має своїх високопосадових послідовників, які підтримуються потужним російським етносом. А як же інші 8–10 автохтонні народи?

Україна, як демократична держава на засадах плюралізму в решті-решт повинна створити умови для розвитку мов усіх 136 народів-етносів, що проживають на її території. Так, на базі обов'язкової освіти ми вивчаємо зарубіжну літературу, іноземні мови, то чого б не ознайомитися з алфавітом, правилами читання, традиціями, видатними літературними творами чи діями тих етносів, які є народом України. А хто захоче, чи потребує, знати якусь з мов досконаліше, той повинен мати необмежений доступ до необхідної інформації (чи то факультатив у школі, чи то курси, чи факультет у вузі). Не треба забувати, що система освіти формує раціональну сферу особистості, тимчасом як остання як біосоціальне явище містить у собі ще й психологічний та генетичний моменти⁸.

Кілька років на підготовку фахівців та видання підручників, кілька років на засвоєння нових знань – і Україна позбавиться принаймні одного міжетнічного конфлікту. Рівність мов унеможливить у передвибірчих програмах та лозунгах спекуляцію та огульне шельмування обіцянками додаткових державних мов, а країна отримає толерантних політичних суб'єктів етнополітичних процесів.

Новий Президент як і новий парламент, що видно з проведеного дослідження, фактично байдужі до етносфери.

Державна етнополітика вимагає посиленої уваги, ґрунтовного дослідження і всебічного обговорення на сторінках наукових видань; вимагає від властей виваженої думки, конструктивних дій і далекоглядних політичних рішень.

¹ Див: *Бердяев Н.* Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности. – М., 1990. – С. 63–64.

² Етнополітична ситуація на Україні/ матеріали “круглого столу”, присвяченого національним проблемам у республіці/ За ред. *Ю.І.Римаренка* – К., 1991. – С. 35–39.

³ Див: *Варвар І.М.* Из контекстів минулих літ. – К., 2003. – С. 266–307.

⁴ Див: *Бжезинский З.* Великая шахматная доска/ Пер. с англ. – М., 1998.

⁵ Див: Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи. Монографія/ Кер. авт. кол. *Шаповал Ю. та ін.* – К., 1997. – С. 154–179.

⁶ Етнополітична ситуація в Україні: спроби наукової інтерпретації. Монографія / *Євнух В.Б., Ісуп Є.В., Суглобін С.І.* – К., 1993 – С. 4–5.

⁷ Див: *Шульга Н.А.* Русская культура в Украине: политико-правовой, социальный статус / Диалог украинской и русской культур в Украине: Материалы конф. / Фонд поддержки русской культуры в Украине. – К., 1999 – С. 10–14.

⁸ Етносоціальні трансформації в Україні / Відпов. ред. *Б.В.Попов* – К., 2003. – С. 172–173.